

Radboud Universiteit Nijmegen

De nevel der vergetelheid

Herdenkingscultuur omtrent kamp Sint-Michiëlsgestel

Bachelorscriptie Geschiedenis (15ec)

Student: Pepijn Spierings (s4222741)

Begeleider: Dr. Joost Rosendaal

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 2
1. Kamp Sint-Michielsgestel	p. 6
2. De geest van Gestel	p. 12
3. Herdenkingen en schenkingen	p. 14
4. De Nederlandse herdenkingscultuur	p. 22
Conclusie	p. 24
Bibliografie	p. 26

Inleiding

‘De tijd voert ons steeds verder weg uit het gezicht van die bange dagen en intussen begint de nevel van vergetelheid langzaam op te trekken tussen de bezettingstijd en het heden en zich steeds meer te verdichten.’¹ Deze angst voor het grote vergeten van de Tweede Wereldoorlog uitte de Nederlandse minister van Justitie J.H. van Maarseveen (1894 – 1951) in zijn redevoering bij een herdenking in de meidagen van 1947. Het zou hem deugd hebben gedaan om te constateren dat de herinneringen aan de oorlog niet tot het verleden behoren. Integendeel, de Tweede Wereldoorlog is al jarenlang het dominante thema in de geschiedschrijving van Nederland en wordt nog altijd herdacht en her-dacht.²

Nog jaarlijks worden er op 4 mei bloemenkransen bij de meer dan 3500 oorlogsmonumenten gelegd en wordt de ‘minuut stilte’ door grote delen van de bevolking in ere gehouden. De Tweede Wereldoorlog is springlevend in de Nederlandse herdenkingscultuur. Toch zijn zowel de oorlogservaring als de herdenkingscultuur verre van homogeen. Elke generatie herdenkt de oorlog op haar eigen manier en gaat op zoek naar de betekenis van het verleden voor de eigen tijd.³

Binnen deze veranderlijke herdenkingscultuur neemt het oorlogsverleden van Sint-Michielsgestel een opmerkelijke plaats in. Door zijn uitzonderlijke geschiedenis is kamp Sint-Michielsgestel bij uitstek een interessante casestudie binnen de bredere context van de Nederlandse herdenkingscultuur. Des te opvallender is dan ook dat het voormalige seminariegebouw Beekvliet, met haar gedenksteen in de entreehal die herinnert aan de twee jaar dat het gebouw ‘werd misbruikt als kamp voor Nederlandse gijzelaars’⁴, niet meer toegankelijk is voor het grote publiek. Buiten het gebouw staat geen enkele verwijzing naar haar (oorlogs)verleden. Op de plek des onheils lijken de gebeurtenissen uit de oorlog een vervlogen herinnering; een verleden dat niet meer herdacht dient te worden. Maar wat voor rol spelen de gijzelaars van Gestel in de geschiedschrijving? Ik zal in mijn bespreking van de beschikbare wetenschappelijke literatuur onderscheid maken tussen twee onderwerpen: de historiografie omtrent kamp Sint-Michielsgestel en de herdenkingscultuur van de Tweede Wereldoorlog.

¹ Geciteerd bij Ilse Raaijmakers, *4 en 5 mei. Het herdenken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland 1945-1975* (Amsterdam, 2008), 23.

² Rob van Ginkel, *Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam, 2011), 15.

³ Raaijmakers, *4 en 5 mei*, 4.

⁴ Nationaal Comité 4 en 5 mei, ‘Sint-Michielsgestel, monument in het voormalig seminarie Beekvliet’ http://www.4en5mei.nl/herinneren/oorlogsmonumenten/monumenten_zoeken/oorlogsmonument/2410 [geraadpleegd op 24-05-2015].

De geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog bloeit al sinds 1945.⁵ Vrijwel meteen na het einde van de oorlog kwam ook de memoires-literatuur van de oud-gijzelaars die in het kleinseminarie Beekvliet geïnterneerd waren op gang.⁶ Het betrof immers een relatief hooggeschoolde en ontwikkelde groep mannen, waarvan velen aanzienlijke intellectuele en literaire talenten hadden. Uit deze direct-naoorlogse boeken komt een ambigue beeld naar voren: enerzijds hadden ze een zeer anti-Duitse toon, maar anderzijds rijst het beeld van een curieuze mannenmaatschappij waar uitbarstingen van intellectuele, culturele, religieuze, politieke en sportieve energie plaatsvonden.⁷ De later verschenen memoires zijn meestal wat afstandelijker geschreven, en leggen meer de nadruk op de politieke en maatschappelijke betekenis ('de geest van Gestel') van wat zich in de kampen afspeelde. De befaamde historicus Loe de Jong schreef in zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969-1991) over zowel de besluitvorming omtrent de gijzelingen en de executies als het dagelijkse kampleven zelf. Madelon de Keizer publiceerde in 1979 een monografie waarin zij vooral de nadruk legde op het politieke overleg dat binnen het kamp plaatsvond over naoorlogse vernieuwingen.⁸ In 1992 publiceerde Hans Blom diens *De gijzelaars van Sint Michielsgestel en Haaren: het dubbele gezicht van hun geschiedenis* (1992). Hierin behandelt hij zowel het Duitse beleid ten opzichte van de gijzelingen en gegijzelden, alsook het leven in de kampen en de latere betekenis hiervan. Ook legt hij de nadruk op een voorheen nagenoeg onbesproken aspect van het kampleven: het waren exclusief mannenmaatschappijen. Als uitbreiding van de beknopte studie van Blom kwam in 1993 het werk van Saskia Jansens en Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel – met een inleiding van Hans Blom – uit, waarin zij de tweeledige focus van Blom verder uit uiteenzetten.⁹

⁵ De geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog was aanvankelijk vooral een samenbindend en zingevend verhaal over een volk in verzet, met het werk van Loe de Jong als hoogtepunt hiervan. Vanaf de jaren 1960 kwam er meer aandacht voor het lot van de joden en andere vervolgte bevolkingsgroepen, waarna er vanaf de jaren tachtig een 'verwetenschappelijking' van de geschiedschrijving heeft plaatsgevonden waarbij er geprobeerd werd de morele oordelen uit eerdere studies te vermijden.

⁶ Voorbeelden hiervan zijn onder andere: B.H. van der Gijzel, *St. Michielgestel: herinneringen uit het gijzelaarsleven* (Bussum, 1945); Pieter Geyl, *Gedenkboek gijzelaarskamp Beekvliet, St. Michielsgestel* (Schiedam, 1946); R.P.W. Peereboom, *Gijzelaar in Gestel* (Zwolle, 1945). Zie ook: NIOD, *archief gijzelaarskampen* (250j), invnr. 127, *Krantenknipsels over de publicatie van memoires van voormalig gijzelaars* (1 december 1945-14 mei 1955).

⁷ Hans Blom, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel en Haaren: het dubbele gezicht van hun geschiedenis* (Amsterdam, 1992), 24.

⁸ Madelon de Keizer, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een eliteberaad in oorlogstijd* (Amsterdam, 1979).

⁹ Saskia Jansens, Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel en Hans Blom, *Een ruwe hand in het water: de gijzelaarskampen Sint-Michielsgestel en Haaren* (Amsterdam, 1993). Blom baseert zijn studie uit 1992 voor een deel op de gebundelde werken van Jansens en Von Frijtag Drabbe Künzel.

Niet alleen de geschiedschrijving, maar ook herdenkingsrituelen en materiële cultuuruitingen worden opnieuw geclassificeerd en geduid.¹⁰ Er is in de afgelopen eeuwen relatief weinig aandacht aan herdenkingscultuur besteed. Pas in de twintigste eeuw werd de herinnering als ‘historisch object’ ontdekt.¹¹ In navolging van de Franse historicus Pierre Nora, die in de jaren 1980 zijn concept *lieux de mémoire* ontwikkelde, zijn er verscheidene studies verschenen over Nederlandse geheugenplaatsen.¹² De publieke herdenkingscultuur over de oorlog heeft zulke ingrijpende veranderingen ondergaan, dat zij sinds twee decennia zelf onderwerp is geworden van de geschiedschrijving.¹³ Hierbij werd aanvankelijk vooral de nadruk gelegd op de herinneringspolitiek, maar recentelijk is er meer aandacht gekomen voor de herdenkingspraktijk.¹⁴

In recente studies over de na-oorlogse herdenkingscultuur en de omgang met het oorlogsverleden wordt niet of nauwelijks aandacht geschonken aan de rol van kamp Sint-Michielsgestel binnen de oorlog, of de latere invloed van de Gestelse gijzelaars op de Nederlandse samenleving. De bundel *De dynamiek van de herinnering* (2009) behandelt in een reeks artikelen verschillende aspecten van de Nederlandse herinneringscultuur, deels in internationale context. In dit gehele werk, maar bovenal in de hoofdstukken ‘Kampgetuigenissen’ en ‘De musealisering van de kampen’, blijft kamp Sint-Michielsgestel een onbehandeld onderwerp. In *Een open zenuw* (2010) beschrijven verschillende auteurs de manier waarop wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren. Hierbij komen onderwerpen aan bod die variëren van Anne Frank (1929 – 1945) tot het Homomonument in Amsterdam, maar ook hier wordt aan de gijzelaars van Gestel geen aandacht geschonken. Zij behoren blijkbaar niet tot de grote onderwerpen die bepalend zijn voor de manier waarop wij ons de oorlog herinneren.

In zijn omvangrijke studie *Dat nooit meer* (2011) beschrijft Chris van der Heijden de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland: hoe hebben we de oorlog verwerkt en wat voor rol speelt deze in ons nationale bewustzijn? In slechts één alinea binnen dit negenhonderdachtentwintig pagina’s tellende werk wordt aandacht besteed aan kamp Sint-Michielsgestel, waarbij alleen de invloed van de ‘geest van Gestel’ wordt besproken. In *Rondom de stilte* (2011) komen de gijzelaars er niet veel beter van af. Deze monografie over

¹⁰ Van Ginkel, *Herdenkingscultuur*, 19.

¹¹ Willem Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen, 2011), 18, 68-71.

¹² Onder andere: Niek van Sas, *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam, 2005); Frans van Gaal, *Een monumentaal oorlogsverhaal: de Meijerij tussen 1939 en 1945 in ruim 100 gedenktekens* (Den Bosch, 2003).

¹³ Frank van Vree en Rob van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering* (2009), 18.

¹⁴ Van Ginkel, *Herdenkingscultuur*, 19-20.

de herdenkingscultuur in Nederland behandelt in zes uitgebreide hoofdstukken vrijwel alle aspecten van de herdenking aan de Tweede Wereldoorlog, behalve het onderwerp dat in nagenoeg alle andere hedendaagse studies ontbreekt: kamp Sint-Michielsgestel.

Het Gestelse kampleven en haar invloed op de naoorlogse samenleving krijgen weinig tot geen aandacht in de recente wetenschappelijke literatuur. Ook op herdenkingsvlak lijkt dit verleden op het eerste gezicht een relatief onopgemerkt bestaan te leiden. In deze scriptie zal ik me richten op de herdenkingscultuur omtrent de gijzelaars van Gestel: welke rol speelt kamp Sint-Michielsgestel op het hedendaagse herdenkingstoneel en welke factoren zijn hier verantwoordelijk voor? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal ik in hoofdstuk 1 de besluitvorming rondom, en het leven in, kamp Sint-Michielsgestel beschrijven. In het tweede hoofdstuk zal ik dieper ingaan op de naoorlogse maatschappelijke en politieke betekenis van de interneringstijd: de reeds genoemde ‘geest van Gestel’. In hoofdstuk 3 zal ik de ontwikkeling van de herdenkingscultuur omtrent kamp Sint-Michielsgestel behandelen, waarna ik in hoofdstuk 4 de ontwikkeling van het Nederlandse herdenkingsklimaat zal schetsen. Op basis van deze hoofdstukken zal ik de herdenkingscultuur en geschiedenis van de Gestelse gijzelaars analyseren aan de hand van het Nederlandse herdenkingsklimaat, om zo een verklaring te vinden voor de positie van kamp Sint-Michielsgestel op het herdenkingstoneel.

1. Kamp Sint-Michielsgestel

Een jaar na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog viel Nazi-Duitsland in mei 1940 Nederland binnen. De Nederlandse troepen in Noord-Brabant werden zonder veel moeite door het Duitse leger verslagen, waardoor Sint-Michielsgestel al op de tweede oorlogsdag door de Duitsers werd bezet.¹⁵ De eerste tijd merkte men hier nog niet zoveel van de bezetting, maar naarmate de oorlog vorderde werden de Gestelnaren zich meer bewust van hun benarde situatie. Een steeds strenger distributiebeleid leidde tot schaarste en armoede. De oorlog raakte hen hiernaast ook op een meer persoonlijk vlak. Bij de gevechten op 10 en 11 mei waren drie Gestelse mannen gesneuveld, en een deel van de mannelijke inwoners werd tewerkgesteld in Duitsland; van deze groep keerden tevens drie mensen niet terug. De bevrijding van Sint-Michielsgestel zou pas drie jaren later plaatsvinden. Na het mislukken van operatie Market Garden zetten de Engelsen in de tweede helft van oktober 1944 een groot offensief in om delen van Noord-Brabant te heroveren, waarbij op veel plekken zwaar werd gevochten. Op zaterdag 23 oktober werd Sint-Michielsgestel eindelijk bevrijd (zie afbeelding 1 en 2). In de bezettingstijd werd Sint-Michielsgestel een begrip in heel Nederland, doordat in het internaat Ruwenberg en het kleinseminarie Beekvliet ('kamp Sint-Michielsgestel') grote groepen vooraanstaande Nederlanders als gijzelaars door de Duitsers werden geïnterneerd.¹⁶

In december 1941 ontving *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*, generaal F.C. Christiansen (1879 – 1972), bevel om als een *militärische Sicherungsaktion* gijzelaars te nemen. Het Duitse *Oberkommando der Wehrmacht* gaf hiertoe opdracht als maatregel tegen sabotage van de Duitse bezettingsmacht. Gijzelingen waren in tijden van oorlog en bezetting overigens niet ongewoon. Het was dan ook niet uitzonderlijk dat de Duitsers overgingen tot het gijzelen van personen in de bezette West-Europese gebieden.¹⁷

In de vroege ochtend van 4 mei 1942 werden ongeveer vierhonderdvijftig over het algemeen vooraanstaande Nederlanders door Duitse of Nederlandse politiefunctionarissen opgehaald en naar het kleinseminarie Beekvliet in Sint-Michielsgestel gebracht (zie afbeelding 3). Pas op 17 mei volgde de publieke bekendmaking, waarbij de Nederlandse bevolking ernstig werd gewaarschuwd. Als zij zich nog langer liet opstoken door de propaganda van de 'emigranten-clique te Londen', zou de Duitse bezetter maatregelen treffen. Wie anti-Duitse activiteiten zou ondernemen riskeerde niet alleen zijn eigen leven, maar ook

¹⁵ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 3* (Den Haag, 1970), 74-88.

¹⁶ W. Heesters en C.S.M. Rademaker, *Sint Michielsgestel. Een historische verkenningstocht* (Gemert, 1994), 221-229.

¹⁷ Blom, *De gijzelaars*, 8-9.

het leven van de gijzelaars: ‘dan staan deze gijzelaars met hun leven borg’.¹⁸ Op 13 juli 1942 volgde een tweede arrestatiegolf. Hierbij werden ongeveer achthonderd – weer over het algemeen prominente – personen gegijzeld. Zij werden eerst naar het grootseminarie te Haaren gebracht, waarna zij vanaf november 1942 allen naar Sint-Michielsgestel werden overgeplaatst.¹⁹

In de eerste maanden beperkte de Duitse bemoeienis met het kampleven zich vooral tot het coördineren van de organisatie en administratie. Binnen het kamp genoten de gijzelaars een relatief hoge mate van autonomie (zie afbeelding 4). De geïnterneerde heren volgden lezingen en hielden sportwedstrijden, en er was zelfs tijd voor vergaderingen van de biljartclub.²⁰ Hiernaast was er ook ruimte voor overleg: de gijzelaars konden verzoekschriften ter verbetering van de leefomstandigheden indienen bij de kampcommandant.²¹ Op 7 augustus 1942 kreeg de gijzeling plotseling een nieuwe geladenheid. Er was op diezelfde dag in Rotterdam een mislukte aanslag gepleegd op een trein van de *Wehrmacht*, waardoor *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen bevel kreeg diens waarschuwing van eerder dat jaar kracht bij te zetten. Er werd een ultimatum gesteld: als de daders niet binnen een week waren gevonden, zouden vijf gijzelaars worden gefusilleerd.²² Op 14 augustus verliep dit ultimatum en werden in en buiten de gijzelaarskampen de laatste voorbereidingen getroffen. Een dag later volgde de officiële bekendmaking. Een van de slachtoffers, Willem Ruys (1894 – 1942), schreef in de nacht van 14 op 15 augustus aan zijn familie: ‘Mij is zoojuist medegedeeld dat ik met vier anderen bij het grauwen van den dag zal worden doodgeschoten omdat de aanslag op den trein in Rotterdam niet is opgehelderd’.²³ De volgende ochtend werden Ruys en vier van zijn medegijzelaars op het landgoed Gorp en Roover in de gemeente Goirle geëxecuteerd. Twee maanden later volgde in oktober 1942, als reactie op een reeks sabotageacties in het oosten van het land, een tweede fusillade. De Duitsers zochten de daders in communistische kringen, waardoor er werd besloten de ‘terreurgolf’ te vergelden met de

¹⁸ De Keizer, *Een eliteberaad*, 13. Deze waarschuwing werd in publikaties van de gehele Nederlandse pers op 17 mei 1942 gedrukt.

¹⁹ Jansens, Von vrijtag Drabbe Künzel en Blom, *Een ruwe hand*, 152-163.

²⁰ Voor een gestructureerd overzicht van de bezigheden van de gijzelaars, zie: J.A.H. Rijshouwer, *Dagboek van Haaren en Beekvliet* (Baarn, 1963).

²¹ NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j), invnr. 25, *Verzoekschrift aan de kampcommandant voor verbetering van de leefomstandigheden* (z.d.).

²² NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j), invnr. 119, *Proces-verbaal over de represailles voor de in augustus 1942 gepleegde aanslag op een Wehrmacht-trein* (24 juni 1946).

²³ Geciteerd uit een brief van Willem Ruys aan zijn vrouw. Zie Blom, *De gijzelaars*, 41, noot 1.

executie van vijftien vooraanstaande communisten en socialisten.²⁴ Drie van hen werden geselecteerd uit de populatie van de gijzelaarskampen Sint-Michielsgestel en Haaren, waardoor het aantal slachtoffers naar acht zou stijgen. Bij dit aantal zou het tot het einde van de oorlog blijven.²⁵

De executies hadden niet het beoogde effect en leidden tot een verslechterde stemming onder de Nederlandse bevolking. Reeds in de herfst van 1942 stemde *Reichskommissar* Arthur Seyss-Inquart (1892 – 1946) in met een nieuw beleid omtrent de gijzelaars, maar van volledige beëindiging van de gijzelingen was nog geen sprake. Er mocht in geen enkel geval de indruk gewekt worden dat het mislukken van de ‘intimidatiepolitiek’ de schuld van de Duitsers was. Er werd, zonder dat de bevolking en de gijzelaars hier weet van hadden, overgegaan tot het opstellen van vrijlatingslijsten.²⁶ In december 1942 werden ongeveer tweehonderdvijftig gijzelaars vrijgelaten. Enkele maanden later werden ter gelegenheid van de verjaardag van Hitler (20 april) opnieuw omstreeks honderd gijzelaars ontslagen. Hiernaast vonden af en toe incidentele vrijlatingen en een enkele nieuwe gijzeling plaats.²⁷

In het najaar van 1943 kwam Seyss-Inquart er pas aan toe het nieuwe beleid specifiek te formuleren. Het was niet meer de bedoeling om de gijzelaars in geval van sabotage te executeren; dit zou leiden tot een martelaarsstatus van de overledenen. In plaats hiervan wilde hij de gijzelaars ‘*die sich irgend einer Weise feindselig gegen uns einstellen*’ in kamp Vught laten interneren. Geïnterneerden die zich niet schuldig hadden gemaakt aan anti-Duitse gedragingen of politieke en geestelijke weerstand tegen de Duitsers steunden konden worden vrijgelaten. Dit betekende dat de hele samenstelling van de groep gijzelaars opnieuw werd bekeken. Eind 1943 werden twee grote groepen gijzelaars vrijgelaten (vijfenvijftig in oktober en honderdzeventig in december).²⁸

De uitvoering van dit nieuwe beleid verliep niet erg voorspoedig. Er werden nauwelijks meer nieuwe personen gegijzeld. Ook werden er geen gijzelaars vanuit Beekvliet naar het nabijgelegen kamp Vught overgebracht. Het leek erop dat de bezetter, door de ontwikkelingen in de oorlog, zijn belangstelling voor het hele vraagstuk verloor. De opheffing

²⁴ NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j), invnr. 120, *Transcriptie van de bekendmaking van de Höhere SS- und Polizeiführer met namen van personen die als represaille zijn gefusilleerd op 16 oktober 1942 bij Austerlitz* (17 oktober 1942).

²⁵ Jansens, Von vrijtag Drabbe Künzel en Blom, *Een ruwe hand*, 23-41, 180-188.

²⁶ Criteria om op deze lijsten te komen waren onder andere: een officieel vrijlatingsverzoek van familie of bekenden, de politieke opvattingen en houding jegens Duitsland, gezondheid, leeftijd en verantwoordelijkheid voor een (groot) gezin. Zie Blom, *De gijzelaars*, 18-19.

²⁷ NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j), invnr. 118, *Stukken over de vrijlating van gijzelaars* (23 juli-18 december 1942, en z.d.); Jansens, Von vrijtag Drabbe Künzel en Blom, *Een ruwe hand*, 116-121.

²⁸ Blom, *De gijzelaars*, 20-23.

van kamp Sint Michielsgestel volgde door gebrek aan personeel op 5 september 1944. De overgebleven gijzelaars werden naar kamp Vught overgebracht, waarbij acht van hen ontsnapten. Vanuit hier werd het grootste deel van de groep gedurende de dagen erna vrijgelaten. Zeventien gijzelaars maakten de evacuatie van kamp Vught mee. Zeven anderen werden overgebracht naar kamp Amersfoort, waar zij eind september alsnog werden vrijgelaten. Tien kwamen er in Scheveningen terecht, waar zij pas bij de bevrijding van Nederland in 1945 vrijkwamen.²⁹

²⁹ Jansens, Von vrijdag Drabbe Künzel en Blom, *Een ruwe hand*, 116-121.

2. De geest van Gestel

In de wetenschappelijke literatuur wordt vooral de nadruk gelegd op de politieke en maatschappelijke betekenis van wat zich in kamp Sint-Michiëlsgestel afspeelde. De relatief grote interne vrijheid – Max Kohnstamm (1914 – 2010) noemde het op latere leeftijd cynisch ‘Hitlers *Herrengefängnis*’³⁰ – gaf ruimte aan de ontwikkeling van een stimulerend intellectueel klimaat, waardoor politieke en maatschappelijke besprekingen met het oog op de toekomst mogelijk waren.³¹ In het kamp raakten mensen met elkaar in gesprek die daar, door de verzuilde Nederlandse samenleving, normaliter niet toe zouden komen. Door dit gedwongen contact met andersdenkenden ontstond er meer begrip voor elkaar en kwam men tot de conclusie dat ook na de oorlog de verzuiling doorbroken moest worden.³² De roep om naoorlogse politieke vernieuwing en ontzuiling groeide naarmate de interneringstijd vorderde.

Dit idealisme leefde het sterkst binnen een kleine groep intellectuelen die, toen er niet de gewenste resultaten en consensus werden bereikt, een nieuwe groep oprichten en zichzelf de Heeren Zeventien doopten.³³ In dit gezelschap waren een aanzienlijk aantal politieke partijen vertegenwoordigd, waaronder de SDAP, VDB, CHU, RKSP, de Nederlandse Unie en de Liberale Staatspartij. Binnen dit collectief brak al snel onenigheid uit, waarna enkele leden, waaronder Willem Banning (1888 – 1971) en Willem Schermerhorn (1894 – 1977), zich afsplitsten in een aparte gespreksgroep. Het belangrijkste doel van deze groep was het vormen van een politieke doorbraakpartij na de bevrijding. Deze partij moest gebaseerd zijn op zowel het christendom als het humanisme en streven naar een ‘personalistisch socialisme’: de mens dient op eigen wijze en naar eigen verantwoordelijkheid te werken om de gemeenschap tot nut te zijn. De nieuwe progressieve partij moest de oude tegenstelling tussen gelovigen en ongelovigen doorbreken; niet religieuze verschillen, maar die tussen ‘progressief’ en ‘conservatief’ moesten de politiek gaan bepalen. Andere kernpunten waren de verbetering van de arbeidsmarkt en de opvoeding van het volk. Niet de gehele bevolking, maar de Nederlandse elite moest bij deze hervormingen de verantwoordelijkheid dragen.³⁴

³⁰ Max Kohnstamm, *Brieven uit Hitlers Herrengefängnis* (Amsterdam, 2005).

³¹ NIOD, *archief gijzelaarskampen* (250j), invnr. 50, *Teksten van lezingen met een politieke of maatschappelijke strekking* (7 maart 1943-april 1944).

³² Lieke te Winkel, *De weg van Orde. De ideeën over staatsinrichting van oud-premier Jan de Quay* (Groningen, 2014) 45-48.

³³ Bekende geïnterneerden als Pieter Geyl (1887 – 1996), Jan de Quay (1886 – 1988) en Louis Einthoven (1896 – 1979) namen deel aan de gesprekken van de Heeren Zeventien.

³⁴ De Keizer, *Een eliteberaad*, 80-151.

De visie van dit selecte gezelschap van Gestelse gijzelaars kreeg gestalte in de oprichting van de Nederlandse Volksbeweging (NVB) in mei 1945. Aanvankelijk kon de NVB op veel aanhang rekenen, maar de beweging had geen politieke aspiraties. Haar leden wilden alleen de aanzet geven tot de vorming van een progressieve politieke partij: de Partij van de Arbeid (PvdA), opgericht op 9 februari 1946. De NVB bleef formeel nog tot 1951 bestaan, maar speelde na de oprichting van de PvdA feitelijk geen rol meer. Ondanks de initiële populariteit van de NVB bleek de realiteit anders: de PvdA won bij de eerste naoorlogse verkiezingen in mei 1946 geen meerderheid van de stemmen. De Katholieke Volkspartij (KVP) werd met ruim eenderde van de stemmen de grootste partij, en vormde onder leiding van Louis Beel (1902 – 1977) samen met de PvdA het kabinet. De verkiezingen waren grotendeels een terugkeer naar de oude politieke verhoudingen, en de idealen die in Sint-Michielsgestel waren gevormd bleken geen directe aansluiting te vinden in de Nederlandse samenleving.³⁵

De naoorlogse politieke en maatschappelijke vernieuwingen, die hun oorsprong hadden gevonden in de Gestelse gespreksgroepen, bleken dus relatief gering. Toch lieten de gijzelaars zich door het mislukken van de NVB niet uit het veld slaan. Zoals Blom in zijn *De gijzelaars van St. Michielsgestel en Haaren* schrijft: ‘Bezield van hetzelfde idealisme en dezelfde dadendrang, speelden zij vrijwel allen een vooraanstaande rol in de Nederlandse of Europese samenleving na 1945.’³⁶ Ondanks het mislukken van hun idealistische hervormingspogingen waren de gesprekken en contacten in hun interneringsjaren van groot belang voor de persoonlijke ontwikkeling van de gijzelaars. Velen van hen hebben, deels gevormd door hun ervaringen in kamp Sint-Michielsgestel, een belangrijke rol in de maatschappij vervuld. Zo bezien lijkt de aanwezigheid van de ‘geest van Gestel’ in de naoorlogse Nederlandse samenleving sterk en invloedrijk geweest, ook waar deze niet als zodanig werd herkend.

³⁵ *Ibidem*, 105-168; Jan Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging* (Deventer, 1978) 56-171.

³⁶ Blom, *De gijzelaars*, 26.

3. Herdenkingen en schenkingen

Al direct na de oorlog riepen ‘eenige oud-gijzelaars, die toevallig nadien contact met elkaar hebben gezocht’ hun oud-kampgenoten op om met hen op het landgoed Gorp en Roover hun ‘gefusilleerde vrienden, alsmede hen van ons die na hun gijzeling door den barbaar ter dood werden gebracht’ op 15 augustus 1945 te herdenken.³⁷ Vijf jaar later zijn op de fusilladeplaats in de bossen van Goirle namens de gijzelaars vijf fusilladepalen voor een grote zwerfkei geplaatst (zie afbeelding 5), met hiervoor een in 1946 geplaatste plaquette met de tekst:

Op den derden verjaardag van de moord van vijf gijzelaars herdachten de bevrijde kampgenooten hun gefusilleerde vrienden voor het eerst op de plaats van de misdaad.

*15 augustus 1946 – de gijzelaars van Gestel en Haaren.*³⁸

Na deze eerste bijeenkomsten bleef het Comité Oud-Gijzelaars elk jaar op 15 augustus een herdenking organiseren.³⁹ Sinds 1988 is deze taak overgenomen door de Stichting Gijzelaars Beekvliet en Haaren, die hier tot op heden verantwoordelijk voor is.⁴⁰ Deze herdenkingsplechtigheid wordt nog elk jaar bezocht door oud-gijzelaars en hun nabestaanden, maar ook door belangstellenden en de burgemeesters van Sint-Michielsgestel en Haaren.

In het bos nabij Austerlitz werden in oktober 1942 vijftien slachtoffers door de Duitsers gefusilleerd als reactie op een reeks sabotageacties in het oosten van Nederland. Drie van hen behoorden tot de groep gijzelaars van Haaren en Sint-Michielsgestel. Vrijwel meteen na de bevrijding startte de zoektocht naar de slachtoffers; het zou nog twee jaar duren voordat hun graven in de bossen van Austerlitz werden gevonden. In 1992 werd hier, mede door de inspanning van de Stichting Gijzelaars Beekvliet en Haaren, een monument geplaatst. Het betreft een zwerfsteen met een gedenkbord waarop, naast de namen van de overledenen, twee

³⁷ NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j), invnr. 131, *Circulaire over een herdenkingsbijeenkomst voor vijf op 15 augustus 1942 gefusilleerde gijzelaars* (juli 1945).

³⁸ Van Gaal, *Oorlogsverhaal*, 48.

³⁹ Het Comité Oud-Gijzelaars werd in 1946 opgericht om de herinnering aan de gijzeling en de gefusilleerden levend te houden.

⁴⁰ De Stichting Gijzelaars Beekvliet en Haaren is verantwoordelijk voor twee jaarlijkse herdenkingen en het archiefbeheer van de gijzelaars. Deze stichting bestaat uit oud-gijzelaars, hun familieleden en nabestaanden, maar ook uit andere belangstellenden. Zie ook: NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j), invnr. 138, *Stichtingsakte van de Stichting Gijzelaars Beekvliet en Haaren* (1988).

coupletten van het Wilhelmus staan gedrukt. Jaarlijks wordt hier op 16 oktober nog een herdenkingsplechtigheid gehouden.⁴¹

Naast herdenkingsbijeenkomsten hielden de gijzelaars ook verschillende reünies, waarvan de eerste al in 1946 plaatsvond. Hier werd duidelijk dat de vriendschappen en onbreekbare band tussen de heren ook na de interneringstijd nog doorleefden. Er hing een vrolijke en gemoedelijke sfeer; een voetbalwedstrijd, waarbij ook de mannen op leeftijd meespeelden, werd al snel op touw gezet. Toch was er ook sprake van contemplatie en ingetogenheid. Willem Schermerhoorn en Anton van Duinkerken (1903 – 1968) spraken over de interneringstijd en de toekomst van Nederland, waarna Jo Juda (1909 – 1985) de gasten ontroerde met zijn vioolspel. Men was zich nog evident bewust van de ernst van de situatie waarin zij zich tijdens de oorlog hadden bevonden.⁴²

In 1948 werd op initiatief van de gijzelaars in de hal van het kleinseminarie Beekvliet een gedenksteen geplaatst (zie afbeelding 6). Naast de duidelijke boodschap die spreekt uit de tekst ('misbruikt als kamp voor Nederlandse gijzelaars') is ook de symboliek van de afbeelding (een kruis gevormd door een bajonet en sleutel, met een hakenkruis in de baard) slechts eenduidig te interpreteren. Vandaag de dag doet het laatst overgebleven seminariegebouw dienst als appartementencomplex, waardoor de gedenksteen (en het gebouw) niet meer voor het grote publiek toegankelijk zijn. Buiten het gebouw staat geen enkele verwijzing naar de rol van kamp Sint-Michielsgestel in de Tweede Wereldoorlog; de gedenksteen in de entreehal is het enige dat hier nog herinnert aan het oorlogsverleden.

Drie jaar na de onthulling van het herdenkingsmonument in Beekvliet werd een bronzen plaquette aan de gemeente Sint-Michielsgestel geschonken (zie afbeelding 7). Deze plaquette was wederom op initiatief van de gijzelaars vervaardigd en is bedrukt met het volgende opschrift:

Van 4 mei 1942 tot sept. 1944 werd het seminarie 'Beekvliet' te St. Mich.-Gestel misbruikt als kamp voor Nederlandse gijzelaars. Gedurende die tijd hebben de inwoners van St.-Michielsgestel alle mogelijke hulp en steun aan de gijzelaars verleend. Uit dankbare herinnering hieraan werd dit reliëf aan de gemeente St.-Michielsgestel aangeboden door de oud-gijzelaars.

St.-Michielsgestel 14 aug. 1948

⁴¹ Nationaal Monument Kamp Amersfoort. 'Executie 16 oktober 1942' <https://oorlogsgravenstichting.nl/assets/data/post/0041625/1383041750.pdf> [geraadpleegd op 27-05-2015].

⁴² NIOD, archief gijzelaarskampen (250j), invnr. 133, *Het Vrije Volk* (20 augustus 1946).

Op de eerste reünie van de gijzelaars in 1946 sprak de Gestelse burgemeester W.C.A. Francissen (1910 – 2005) al ‘van de hechte eenheid, die in bange jaren is gegroeid tussen de kampbewoners en zijn dorpsgenoten.’⁴³ Momenteel hangt de plaquette niet meer in het Gestelse gemeentehuis, maar bevindt deze zich in de collectie van de Gedenkplaats Haaren 1940-1945 in Haaren.

Eenzelfde dankbetuiging volgde ruim twintig jaar later, toen op 15 augustus 1972 een natuurstenen plaquette in het stadhuis van ’s-Hertogenbosch werd onthuld (zie afbeelding 8). Op deze gedenkplaat spreken de gijzelaars hun dankbaarheid uit voor de hulp die de Bossche burgers en bedrijven hen hadden geboden tijdens de oorlog. Bij het verblijf van enkele kampbewoners in het Groot Ziekengasthuis te ’s-Hertogenbosch was het mogelijk om contact te krijgen met de buitenwereld. Het verzet regelde bezoek en ongecensureerde briefjes en pakketten, waardoor het leed van de gijzelaars enigszins werd verzacht.⁴⁴ Bovenaan de plaquette staat een klein gedicht van Anton van Duinkerken uit zijn bundel *Verzen uit St. Michielsgestel* (1946):

*Ondergedompeld in oneindig leed,
Dat heel de wereld kreunend kreeg te dragen,
Deel van 't geheel, werd ik een deel der pijn.*

De gedenkplaat hangt vandaag de dag nog steeds in de voorhal naar de trouwzaal van het stadhuis in het centrum van ’s-Hertogenbosch.

In 1984 kwam er op initiatief van de stichting Gedenk hen die vielen een oorlogsmonument in Sint-Michielsgestel dat eer betuigde aan de gefusilleerde gijzelaars en de oorlogsslachtoffers uit het dorp zelf (zie afbeelding 9 en 10). Het betreft een bronzen beeld met een ‘na regen komt zonneschijn’ thema; het beeld wil de verschrikkingen van de oorlog, met hierachter de opkomende zon als teken van hoop, uitbeelden. Links en rechts naast het monument zijn het wapen van Sint-Michielsgestel en de Nederlandse leeuw afgebeeld. Een bronzen boek dat voor het beeld is geplaatst toont de namen van de gesneuvelde dorpsgenoten. Bij dit monument voor de Heilige Michaël-kerk wordt nog jaarlijks op 4 mei een bloemenkrans geplaatst.

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ Van Gaal, *Oorlogsverhaal*, 52.

Ondanks de relatief kleine rol die de gemeente Sint-Michielsgestel in de monumentale en ceremoniële herdenkingscultuur omtrent kamp Sint-Michielsgestel heeft gespeeld, heeft ze wel via een andere weg een bijdrage geleverd aan de herinnering aan het gijzelaarsverleden. Straatnamen als de Gijzelaarsstraat, Graaf van Limburg Stirumstraat en Van der Kerkhoffstraat verwijzen alle naar de gijzelaars in Beekvliet. Ook in het recente verleden heeft de gemeente wederom op eenzelfde manier eer betuigd aan hun oorlogsverleden: in februari 2012 werd de bouw van de nieuwbouwwijk ParkHagen feestelijk gestart, en de nieuwe straatnamen van de wijk ceremonieel onthuld. De Philipslaan, het Dominee Hagenpark, de Vestdijkstraat, de Andriessenstraat en het Heeren van Zeventienplein (zie afbeelding 11) hebben allemaal betrekking op de interneringstijd.⁴⁵ De namen van de gijzelaars worden zo met het Gestelse straatbeeld verbonden, zoals het kampverleden onlosmakelijk met de Gestelse geschiedenis is verbonden.

⁴⁵ ParkHagen, 'Nieuwe straatnamen onthuld voor ParkHagen' (versie 29 februari 2012) <http://www.parkhagen.nl/nieuws/nieuwe-straatnamen-onthuld-voor-parkhagen> [geraadpleegd op 27-05-2015].

Afbeelding 9. Monument oorlogsslachtoffers en gijzelaars 1940-1945 op het Kerkplein te Sint-Michielsgestel.

Afbeelding 10. Plaquette aan de voet van het bovenstaande oorlogsmonument.

Afbeelding 11. Het Heeren van Zeventienplein vlak bij het voormalige kamp Sint-Michielsgestel.

4. De Nederlandse herdenkingscultuur

De manier waarop wij ons historische gebeurtenissen door de tijd heen herinneren is zeer divers en buitengewoon veranderlijk. Met name traumatische gebeurtenissen vragen om een snelle verwerking om te voorkomen dat de gemeenschap voor lange tijd ontwricht blijft. De verwerking van dergelijke trauma's, zoals het Nederlandse oorlogsverleden, brengt een proces van gerichte memorialisering op gang. Hierbij spelen georganiseerde vormen van vergeten, achterstellen en verdringen, maar ook van herdenken, een grote rol. Bij vrijwel elke vorm van oorlogsherdenking wordt de nadruk gelegd op het 'positieve herinneren' met een eenduidig overwinnaars- en slachtofferbeeld, veelal vergezeld met een even duidelijk vijandbeeld. Door verschuivende visies op het oorlogsverleden verandert de manier waarop er met dit verleden om wordt gegaan; de collectieve herinnering aan, en de herdenking van, de Tweede Wereldoorlog is een dynamisch proces.⁴⁶

In de eerste decennia na 1945 lag de nadruk vooral op de nationale ramp die Nederland was overkomen: een periode van onderdrukking en verzet, waarbij het Nederlandse volk zich moedig staande had gehouden. 'Belangrijk was vooral dat de herdenking leidde tot vooruitgang', stelt Marita Mathijssen. 'Het lijden mocht niet vergeefs lijken, [...] Nederland zou beter te voorschijn komen uit de ellende, als een verenigd en versterkt land.'⁴⁷ De herinneringen aan de oorlog werden ingeweven in het traditionele nationale, politieke en religieuze discours en de herdenking moest de eenheid van het volk bevorderen.⁴⁸

In het openbare domein werd de herdenking aan de oorlog tussen 1945 en de eerste helft van de jaren 1960 gekenmerkt door een exclusieve focus op de 'heldhaftige' doden: soldaten en verzetslieden die in de strijd tegen de Duitse bezetter het leven hadden gelaten. Bij de eerste gedenktekens ging het dan ook vooral om dodenverering.⁴⁹ Ook op andere vlakken werd de mythe van een 'volk in verzet' uitgedragen, zoals bij de televisieserie *De*

⁴⁶ Frijhoff, *De mist*, 12-35; Van Vree en Van der Laarse, *De dynamiek*, 10; Van Ginkel, *Herdenkingscultuur*, 725.

⁴⁷ Marita Mathijssen, *Verkapitalisering, versentimentalisering, vergoelijking in de omgang met de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2013) 22.

⁴⁸ Van Vree en Van der Laarse, *De dynamiek*, 22.

⁴⁹ Frank van Vree, 'Een verleden dat niet voorbij wil gaan. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in monumenten', *Nationaal Comité 4 en 5 mei* http://www.4en5mei.nl/herinneren/oorlogsmonumenten/achtergronden/een_verleden_dat_niet_voorbij_wil_gaan [geraadpleegd op 27-05-2015]

Bezetting (1960 – 1965) van Loe de Jong.⁵⁰ Binnen deze herdenkingscultuur was weinig aandacht voor het lot van de joden en andere vervolgte groepen.

Met de veranderende maatschappij in de jaren 1960 raakte ook het traditionele beeld van de oorlog in verval. Er kwam meer nadruk te liggen op verscheidenheid: uiteenlopende groepen hadden verschillende oorlogservaringen meegemaakt. Men rekende af met het verhaal over een volk in verzet: een slachtofferscultus verdrong de verzetsmythe.⁵¹ Hierdoor kwam er meer ruimte en belangstelling voor het wrede lot van de vervolgte bevolkingsgroepen. De jodenvervolging kreeg een prominente plaats in de materiële en immateriële herdenkingscultuur. De monumenten die sinds de jaren zestig zijn opgericht leggen veelal de nadruk op alle oorlogsslachtoffers; de exclusieve focus op de heldhaftige dode heeft plaats gemaakt voor de erkenning van het leed van alle getroffenen.⁵² De plaatsen die verbonden zijn met de vervolging van joden, zigeuners, homoseksuelen en andere groepen worden sinds het midden van de jaren zestig drukbezocht, en het grote aantal boeken, films en documentaires die hen tot onderwerp nemen tonen de brede aandacht die voor het lot van deze slachtoffers bestaat.⁵³

In de jaren zeventig was er een afname van de publieke aandacht voor de herdenking aan de Tweede Wereldoorlog, waarna in de jaren 1980 de oorlog een comeback maakte op herdenkingsvlak. De lokale en regionale herdenkingen wonnen aan belang en werden minstens zo belangrijk als de nationale herdenking. Vanaf de jaren negentig ligt er meer focus op ‘vrijheid’ dan op ‘bevrijding’. Zo wordt de jaarlijkse viering op Bevrijdingsdag verbonden met actuele thema’s en het belang van democratische vrijheden en grondrechten. Vandaag de dag zijn vrijwel alle herdenkingen op lokaal niveau georganiseerd. Het schuldmotief is hierbij nog steeds richtinggevend, maar in tegenstelling tot de eerste naoorlogse decennia staat bij de hedendaagse herdenkingen het lot van de slachtoffers centraal.⁵⁴

⁵⁰ Barbara Henkes, ‘De Bezetting revisited. Hoe van de oorlog een ‘normale’ geschiedenis werd gemaakt die eindigt in vrede’, *BGMN* 152-1 (2010) 73-99.

⁵¹ Van Ginkel, *Herdenkingscultuur*, 384, 734.

⁵² Van Vree van Van der Laarse, *De dynamiek*, 32-40; Mathijssen, *Verkapitalisering*, 5; Van Ginkel, *Herdenkingscultuur*, 733-738.

⁵³ Van Vree, *Een verleden*.

⁵⁴ Van Vree en Van der Laarse, *De dynamiek*, 39-40; Van Ginkel, *Herdenkingscultuur*, 736-739.

Conclusie

De angst voor het vergeten van het oorlogsverleden die J.H. van Maarseveen achtenzestig jaar geleden uitte is in het geval van kamp Sint-Michielsgestel niet misplaatst. De tijd heeft ons verder weg uit het gezicht van die bange dagen gevoerd, en de nevel der vergetelheid heeft zich inderdaad opgetrokken en verdicht. De interneringsjaren, de gefusilleerde gijzelaars en de invloedrijke ‘geest van Gestel’ behoren alle tot een verleden dat weinig meer erkend wordt. In de publieke herdenkingscultuur spelen deze onderwerpen een kleine rol, en in de recente wetenschappelijke literatuur wordt slechts sporadisch een enkele alinea aan kamp Sint-Michielsgestel gewijd. De gijzelaars zijn grotendeels van het herdenkingstoneel verstoten.

Zoals is gebleken speelden de gijzelaars een prominente rol binnen hun eigen herdenkingscultuur. Hun verhaal maakte geen deel uit van de nationale verzetsmythe, waardoor zij zelf grotendeels verantwoordelijk waren voor de gedachtenis aan hun oorlogsverleden. Hier kan dan ook een eerste verlaring worden gevonden voor de kleine(re) rol die is weggelegd voor het Gestelse oorlogsverleden binnen de Nederlandse herdenkingscultuur: de gijzelaars zijn weggevallen als drijfkracht achter hun herdenking. Hierdoor is een groot deel van de groep die de herinnering aan dit verleden in leven hield niet meer actief, wat ertoe leidt dat deze – tevens verdrongen door andere, ‘grotere’ onderwerpen als de jodenvervolgning – op de achtergrond is geraakt.

In de dominatie van dergelijke grotere onderwerpen kan een tweede verklaring gevonden worden. Door hun ambigue oorlogsverleden is het moeilijk om de gijzelaars een plaats te geven op het herdenkingstoneel. In kamp Sint-Michielsgestel was sprake van een relatief hoogwaardig, luxe en intellectueel stimulerend kampleven. Dit staat in schril contrast met het lot van de andere slachtoffers, zoals de zes miljoen vervolgte joden, die in de Tweede Wereldoorlog zijn gevallen. Ook maakten de gijzelaars vrijwel allen deel uit van het naoorlogse establishment. Hierdoor is het moeilijk om hun leed binnen de hedendaagse herdenkingscultuur, die zich vooral focust op de tragische oorlogsslachtoffers, op gelijke hoogte te stellen als dat van de vervolgte bevolkingsgroepen: de gijzelaars passen niet binnen de slachtofferscultus.

De gijzelaars vallen buiten de ‘algemene’ Nederlandse herdenkingscultuur. In de nationale verzetsmythe was geen rol voor hen weggelegd, en in de hedendaagse herdenkingscultuur zijn hun leed, angst en (slacht)offers klaarblijkelijk niet tragisch genoeg om een plek te verwerven naast de andere oorlogsslachtoffers op het herdenkingstoneel. Dit

wil niet zeggen dat er geen aandacht meer is voor de geïnterneerde heren uit kamp Sint-Michielsgestel. Maar ondanks de naoorlogse invloed van de geest van Gestel en de invloedrijke rol die een groot deel van de gijzelaars in de Nederlandse samenleving hebben gespeeld, blijft hun oorlogsverleden een kleine rol spelen in de Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.

Toch is er ook een andere trend waar te nemen. In juni 2014 publiceerde het Nationaal Comité 4 en 5 mei een adviesrapport waarin zij het onderwerp ‘gijzelaars’ breder in beeld willen brengen en onderzoeken hoe dit verleden onder de aandacht van de Nederlandse bevolking gebracht kan worden.⁵⁵ Uit dit rapport blijkt dat er nog wel degelijk draagvlak en mogelijkheid is om de gijzelaars op te nemen in de Nederlandse herdenkingscultuur. Maar is de herinnering aan, en de erkenning voor, het Gestelse kampeven op haar weg terug? Dit kan alleen de tijd ons leren.

⁵⁵ Monique Brinks, ‘Gijzelaars ontsloten. Advies ten behoeve van de permanente implementatie van het thema gijzelaars’, *Nationaal Comité 4 en 5 mei*
http://www.4en5mei.nl/documenten/Onderzoek/onderzoeksverslag_gijzelaars_ontsloten.pdf [geraadpleegd op 27-05-2015]

Bibliografie

Archivalia

NIOD, *archieff gijzelaarskampen* (250j). Uit dit archief de inventarisnummers:

25. *Verzoekschrift aan de kampcommandant voor verbetering van de leefomstandigheden* (z.d.).
50. *Teksten van lezingen met een politieke of maatschappelijke strekking* (7 maart 1943-april 1944).
118. *Stukken over de vrijlating van gijzelaars* (23 juli 1942-18 december 1942, en z.d.).
119. *Proces-verbaal over de represailles voor de in augustus 1942 gepleegde aanslag op een Wehrmacht-trein* (24 juni 1946).
120. *Transcriptie van de bekendmaking van de Höhere SS- und Polizeiführer met namen van personen die als represaille zijn gefusilleerd op 16 oktober 1942 bij Austerlitz* (17 oktober 1942).
127. *Krantenknipsels over de publicatie van memoires van voormalig gijzelaars* (1 december 1945-14 mei 1955).
131. *Circulaire over een herdenkingsbijeenkomst voor vijf op 15 augustus 1942 gefusilleerde gijzelaars* (juli 1945).
133. *Het Vrije Volk* (20 augustus 1946).
138. *Stichtingsakte van de Stichting Gijzelaars Beekvliet en Haaren* (1988).

Bronnenlijst

Duinkerken, van A., *Verzen uit St. Michielsgestel* (Utrecht, 1946).

Geyl, P., *Gedenkboek gijzelaarskamp Beekvliet, St. Michielsgestel* (Schiedam, 1946).

Gijzel, van der B.H., *St. Michielsgestel: herinneringen uit het gijzelaarsleven* (Bussum, 1945).

Peereboom, R.P.W., *Gijzelaar in Gestel* (Zwolle, 1945).

Rijshouwer, J.A.H., *Dagboek van Haaren en Beekvliet* (Baarn, 1963).

Literatuurlijst

Bank, J., *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging* (Deventer, 1978).

Blom, J.C.H., *De gijzelaars van Sint Michielsgestel en Haaren. Het dubbele gezicht van hun geschiedenis* (Amsterdam, 1992).

Blom, J.C.H., *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Amsterdam, 1983).

Frijhoff, W., *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen, 2011).

Gaal, van F., *Een monumentaal oorlogsverhaal: de Meijerij tussen 1939 en 1945 in ruim 100 gedenktekens* (Den Bosch, 2003).

Ginkel, van R., *Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam, 2011).

Heesters, W. En C.S.M. Rademaker, *Sint Michielsgestel. Een historische verkenningstocht* (Gemert, 1994).

Henkes, B., 'De Bezetting revisited. Hoe van de oorlog een 'normale' geschiedenis werd gemaakt die eindigt in vrede', *BGMN* 152-1 (2010) 73-99.

Jansens, S.E.M., G. Von Frijtag Drabbe Künzel en J.C.H. Blom, *Een ruwe hand in het water: de gijzelaarskampen Sint-Michielsgestel en Haaren* (Amsterdam, 1993).

Jong, de L., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1969-1991).

Keizer, de M., *De gijzelaars Sint Michielsgestel. Een eliteberaad in oorlogstijd* (Amsterdam, 1979).

Keizer, de M. en M. Plomp (red.), *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam, 2010).

Kohnstamm, M., *Brieven uit Hitlers Herrengefängnis* (Amsterdam, 2005).

Mathijssen, M., *Verkapitalisering, versentimentalisering, vergoelijking in de omgang met de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2013).

Raaijmakers, I., *4 en 5 mei. Het herdenken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland 1945-1975* (Amsterdam, 2008).

Sas, van N., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam, 2005).

Vree, van F. en R. van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering* (Amsterdam, 2009).

Winkel, te W., *De weg van Orde. De ideeën over staatsinrichting van oud-premier Jan de Quay* (Groningen, 2014).

Websites

Brinks, M., 'Gijzelaars ontsloten. Advies ten behoeve van de permanente implementatie van het thema gijzelaars', *Nationaal Comité 4 en 5 mei*
http://www.4en5mei.nl/documenten/Onderzoek/onderzoeksverslag_gijzelaars_ontsloten.pdf
[geraadpleegd op 27-05-2015].

Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Sint-Michielsgestel, monument in het voormalig seminarie Beekvliet'
http://www.4en5mei.nl/herinneren/oorlogsmonumenten/monumenten_zoeken/oorlogsmonument/2410 [geraadpleegd op 24-05-2015].

Nationaal Monument Kamp Amersfoort. 'Executie 16 oktober 1942'
<https://oorlogsgravenstichting.nl/assets/data/post/0041625/1383041750.pdf> [geraadpleegd op 27-05-2015].

ParkHagen, 'Nieuwe straatnamen onthuld voor ParkHagen' (versie 29 februari 2012)
<http://www.parkhagen.nl/nieuws/nieuwe-straatnamen-onthuld-voor-parkhagen> [geraadpleegd op 27-05-2015].

Vree, van F., 'Een verleden dat niet voorbij wil gaan. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in monumenten', *Nationaal Comité 4 en 5 mei*

http://www.4en5mei.nl/herinneren/oorlogsmonumenten/achtergronden/een_verleden_dat_niet_voorbij_wil_gaan [geraadpleegd op 27-05-2015].

Verantwoording afbeeldingen

Brabants Historisch Informatie Centrum: afbeelding voorblad, 3; Heemkunde Vereniging 'De Heerlijkheid Herlaar': afbeelding 1; Brabant Bekijken: afbeelding 2; Andere Tijden: afbeelding 4; Traces of War: afbeelding 5; eigen bezit (foto's van Tanja van der Heijden): afbeelding 6, 9, 10, 11; Nationaal Comité 4 en 5 mei: afbeelding 7, 8.